

RIMAY JÁNOS KORAI VERSCIKLUSAI

Rimay költői gyakorlatát és irodalomteoretikusi tevékenységét egymástól különválasztva kell vizsgáljunk. Erre figyelmeztet Keserű Bálint egy 1966-os tanulmányában: „Nagyon rossz az, hogy a jelenlegi közfelfogás kissé túlzottan is nagy helyet juttat e korban a tudós intellektuális célzat elhatalmasodásának, túl keveset annak, hogy egyúttal esztétikai élvezetet is akartak szerezni e kor költői . . . a tudós jelleg elhatalmasodása csak mint az *írói-költői programok tendenciája* egyértelmű”¹ – írja, s ugyanő hívja fel a figyelmet éppen ebből a szempontból a fiatal Rimayra.² Sajnos Rimaynak ezt a korai, kiegyensúlyozottabbnak tűnő költői korszakát is némiképp elfedik a komolykodó, tudós elméletek, s joggal tűnhet például már a Justus Lipsiusnak³ vagy Náprádi Deme-ternek⁴ levelet író költő is kissé koravénnek.

De éppen ezért kell minden apró jelet számba vennünk, ami a fiatal Rimay költői munkásságáról ránk maradt, hátha sikerül apránként elosztatni azt a homályt, amit talán részben maga a költő bo-rirott működésének eme korai, s minket oly igen érdeklő időszakára.

²⁵RMNy 160. Három előzményét ismerjük csupán: a töredékes RMNy 18-at és 24-et, valamint az eddig ismeretlen RMNy 26-ot.

²⁶RMNy 222.

²⁷RMNy 264.

²⁸RMNy 276.

²⁹RMNy 353.

³⁰RMNy 429.

³¹RMNy 513. Az RMNy feltételezése szerint Bornemisza háromrészes gyűjteményének egyetlen követője Beythe István töredékben fennmaradt, egyedülálló formátumban megjelenő énekes-könyve (RMNy 648).

³²RMNy 640.

³⁶RMNy 983.

⁴⁰RMNy 1523.

⁴⁴RMK, 1, 726.

⁴⁸RMK, 1, 898.

³³RMNy 713.

³⁷RMNy 1107.

⁴¹RMNy 1541.

⁴⁵RMK, 1, 816.

³⁴RMNy 886.

³⁸RMNy 1205.

⁴²RMNy 1628.

⁴⁶RMK, 1, 852.

³⁵RMNy 965.

³⁹RMNy 1438.

⁴³RMK, 1, 698.

⁴⁷RMK, 1, 895.

⁴⁹RMK, 1, 890. (Az RMK, 1, 858. ezzel a kiadással azonos, tehát hibás RMK-tétel.)

⁵⁰RMK, 1, 990.

⁵³RMK, 1, 1175B.

⁵⁶RMK, 1, 1389.

⁵⁹RMK, 1, 1460.

⁶²RMK, 1, 1503.

⁵¹RMK, 1, 1145A.

⁵⁴RMK, 1, 1244.

⁵⁷RMK, 1, 1384.

⁶⁰RMK, 1, 1493B.

⁵²RMK, 1, 1183.

⁵⁵RMK, 1, 1309.

⁵⁸RMK, 1, 1410.

⁶¹RMK, 1, 1499.

⁶³RMK, 1, 1544. Az RMK címléírása alapján helyeztem ide ezt a gyűjteményt.

⁶⁴RMK, 1, 1553.

⁶⁵Ennek a forrásnak még nincs RMK-száma, mert eddig ismeretlen volt. Megtalálható az MTA Kézirattárában.

⁶⁶RMK, 1, 818.

⁶⁸RMK, 1, 1589A.

⁶⁷RMK, 1, 1490.

⁶⁹RMK, 1, 1558.

¹KESERŰ Bálint, *A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája*, in A. Hist. Litt. Hung. A. Univ. Szeg., 1966, 20.

²KESERŰ Bálint, *Adalékok Rimay és a Báthoryak kapcsolatához*, in A. Hist. Litt. Hung. A. Univ. Szeg., 1958, 45.

³Rimay János *Összes Művei* (a továbbiakban: *Rimay ŐM*), kiad. ECKHARDT Sándor, Bp. 1955, 223–230.

⁴Rimay ŐM, 233–236.

Rimay egyes verseinek kronológiájáról Klaniczay Tibor 1957-es *Hozzászólásából*⁵ meglehetősen jó tájékoztatást kapunk, teljesen bizonytalanok vagyunk azonban Rimay korai kötetterveit, versciklusait illetően. Pedig az az egyetlen kompozíciója, amely mégis csak ránk maradt ebből a korból, a *Balassi-epicédium*, arra enged következtetni, hogy Rimay nagy jelentőséget tulajdonított a verseket egymáshoz kötő elvnek, a ciklusszerkezetnek.

Az is köztudomású, hogy a Rimay-kutatók lépten-nyomon kéziratos versgyűjtemények nyomaira bukkannak; ismeretes Rimay Balassi-kiadásának tervezete,⁶ tudunk a SOLVIROGRAM Pannonius emlegette „Rimay János leírt könyvéről”,⁷ arról a másik kéziratról, amelyből SOLVIROGRAM válogatott,⁸ s fennmaradt egy kéziratos énekeskönyv emléke, amely egykor Rákóczi György birtokában volt: „Balassi Bálint énekei Rimay János keze írása alatt”.⁹ Ezek az utalások közősek abban, hogy egykor Balassi Bálintnak Rimay János által összegyűjtött verseit tartalmazták. Nem megalapozatlan azonban az a föltevés, hogy a közös, Balassi-Rimay-gyűjtemény gondolata magától Rimaytól származik. „Rimay leírt könyvében’ a Balassáé után, talán nem is szorosan elkülönítve, mindjárt következtek a saját költeményei” – írja Dézsi Lajos,¹⁰ Klaniczay Tibor pedig azt sejtí, hogy Rimay esetleg egy olyan kéziratot adott át SOLVIROGRAMnak, melybe „Balassi verseit összegyűjtötte, s amely egy további részébe saját verseit írta le”.¹¹ Sajnos az az egyetlen kétségbevonhatatlan hitelű Rimay-nyilatkozat, mely verseinek tervezett kiadásáról szól – vagyis az *Epicédium Ajánlása*¹² – arról hallgat, hogy a megjelentendő kötet Balassival közös verseskönyv lesz-e vagy sem. A közös gyűjtemény gondolata mindenestre erős hagyományt teremtett, ebben a vonatkozásban nem különböznek egymástól a rendezett és a rendezetlen *Istenes énekek*-kiadások és maga a Balassi-kódex sem. Talán nem merész feltételezés ezt a gondolatot a fiatal Rimaynak tulajdonítani.

Rimay Balassi-kiadásának kötettervét ismerjük, s tudjuk, hogy ez a Balassi-kódextől eltérő módon tartalmazta Balassi énekeit. De miért ne létezhetett volna más koncepciója is? Előszava határozott szerkesztői kézzel rendezi egységbe Balassi verseit, ám nem hagy kétséget afelől sem, hogy ismerte magának Balassinak a kötettervét. Azt gyaníthatjuk, hogy a korai közös kiadás terve szorosabban kötődhetett Balassi eredeti elképzeléséhez. Ilyesféle gyűjtemény a Balassi-kódex. Persze tudjuk, hogy ennek anyagát jelen formájában nem ismerhette Rimay, hiszen ez olyan éneket tartalmaz, amely neki nem volt a tulajdonában.¹³ Nem is azt mondom, hogy a kódex Balassi költeményeit tartalmazó része úgy, ahogyan ma ismerjük, valaha is egységes kötettervet alkotott a Rimay-versekkel, csak annyit, hogy a Rimay-rész a Balassi-gyűjteménytől nem teljesen független kompozíció. Ezt arra a rövid bevezetőre támaszkodva állíthatjuk, mely a Rimay-versek előtt olvasható: „Következnek Rimay Jánosnak kölemb-külemb file éneki . . . kiket méltó, hogy a Balassi írásátul messze ne hagyjunk”.¹⁴ Ez a bevezető attól az „1610 táján dolgozó művelt, irodalomkedvelő férfiú”-tól származik,¹⁵ aki a Balassi-kódex elődjét összeállította, s aki Rimayhoz nyilvánvalóan igen

⁵KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, in MTA I. Osztályközlemények, XI., 327–328.

⁶Rimay *ÖM*, 39–43.

⁷DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay „Istenes énekei”-nek bibliographiája*, in *Rimay János munkái*, kiad. RADVÁNSZKY Béla, Függelék, Bp., 1904, 21.

⁸KLANICZAY Tibor, *i. m.*, 311.

⁹JENEI Ferenc, *A Balassi-hagyaték történetéhez*, in ItK 1966, 196.

¹⁰DÉZSI Lajos, *i. m.*, 25.

¹¹KLANICZAY Tibor, *i. m.*, 311.

¹²PIRNÁT Antal, *Rimay Epicédiumának latin kísérő szövegei*, in ItK 1966, 197–208.

¹³A *Szít Zsuzsánna tüzet* kezdetű énekről van szó.

¹⁴*Balassa-kódex*, szerk. VARJAS Béla (a továbbiakban: *Balassa-kódex*), Bp., 1944, 140.

¹⁵KLANICZAY Tibor, *i. m.*, 283.

közel állt. Joggal tételezi föl tehát Bóta László, hogy „ez a gyűjtemény nem a költőtől függetlenül, az ő közreműködése nélkül állt össze”.¹⁶

A kódex Rimay-anyagának értelmezésétől elriasztotta a filológusokat annak töredékes volta. Az senkinek sem kerülte el a figyelmét, hogy Rimay versei, miként a Balassié is, számozva vannak, I–XXXII-ig, a kódexben azonban különböző okokból csak húsz éneknek van nyoma. Varjas Béla úgy vélte, hogy az ősmásolatban még folyamatosnak kellett lennie a számozásnak, ám ebből elveszhetett néhány levél.¹⁷ Ez a feltételezés igazolná a XVI. ének előtti hiányt. Apróbb nehézséget okozott Varjasnak a másik, nagy hiány megmagyarázása.¹⁸ A XX. ének 21. sorával ugyanis a másolat megszakad, s a következő öt lap üresen marad (ide később a *Szigeti veszedelem* részleteit írták be). Rimay versei a kódex 173. oldalán folytatódnak a XXXI. énekkel, s a XXXII-kel fejeződnak be. Varjasnak gondot okozott, hogy a kihagyott öt lap tíz éneknek kevés, ám meg volt győződve, hogy a kódex szokásához híven itt is azért hagytak ki helyet, mert a Balassi-kódex őseben olyan énekek következtek, amelyek a másoló számára az *Istenes énekek* valamelyik kiadásából már ismeretesek voltak. Varjas a rendelkezésre álló fotómásolatból akkor nem tudta megállapítani, hogy a kódex ezen a helyen vajon csonka-e, de több okból erre következtetett. Az eredeti kódexet¹⁹ megvizsgálva úgy találtam, hogy Varjas feltevése helyes volt. A 171–172. lapokat tartalmazó levéllel végződő, 14 levélből álló fasciculus ép. Ez a kódex utolsó előtti fasciculusa. A csonkulás úgy jöhetett létre, hogy az utolsó, ma csak 6 levelet tartalmazó fasciculus végéről több levelet kitéptek, s ezek levélpárjai kiestek. Egy részükön még a *Szigeti veszedelem* részletei voltak, a többin pedig Rimay-énekek lehettek. Ez a körülmény igazolhatja Varjas hipotézisét, miszerint „a mostani 172. és 173. lap között 7–8 levélnek kellett még lennie”.²⁰ Így bizonyosnak mondható, hogy a kódex másolója elég helyet hagyott ki a hiányzó tíz Rimay-éneknek, s okkal feltételezhető, hogy a Balassi-kódex őseben I–XXXII-ig folyamatosan következtek énekek.

Varjas Béla rámutatott arra, hogy ebben a másolatban még benne volt a *Balassi-epicédium* is. A szerkesztő egyik megjegyzéséből kiderül, hogy ez hol helyezkedett el az általa rendezett kompozícióban: „Sőt, halála óráján is ötet [vagyis Rimayt] vallotta Balassi helyében valónak lenni, kérvén arra, hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg; kit véghez is vitt Rimay János, mely írását a több éneki után helyeztettük.”²¹ A Balassi-kódexből azonban az *Epicédium* is hiányzik, logikusnak látszik tehát, hogy amikor rekonstruáljuk a Balassi-kódex őseinek Rimay-ciklusát, a 32 számozott énekhez 33-ikként ezt a tételt is hozzászámítsuk.

Rimay 33 versből álló ciklusának az ad irodalomtörténeti jelentőséget, hogy Gerézdi Rabán ötlete²² nyomán csaknem általánosan elfogadottá vált az a megfigyelés, hogy Balassi 1589-ben 33-as ciklusokba rendezte meglévő költeményeit; sokan hisznek Balassi Bálint 3×33+1-es kiadástervében is, ami ebben a formában nem valósult meg. Persze felmerülhet a kérdés: milyen Balassi-kézirattal rendelkezett Rimay? Többen feltételezték, hogy neki is birtokában volt a Balassi maga kezével írt könyvének valamilyen másolata.²³ Hogy ez 75 éneket tartalmazott-e, mint a Balassi-kódex ősmásolata, vagy épségben megőrizte Balassi 2×33-as ciklusait, nem tudni. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy Rimay példánya is az ősmásolatra hasonlított. Az ő gyűjtéséből is hiányzott az *Egy nagy követséggel* kezdetű ének, mely a Balassi-kódexben is hiányként jelentkezik, saját helyén, a

¹⁶BÓTA László, *A Balassi–Rimay-versek első kiadásának keletkezéséhez*, in ItK 1983, 182.

¹⁷Balassa-kódex, XXIV.

¹⁸Balassa-kódex, XXIV–XXV., ill. 166.

¹⁹OSZK, Quart. Hung. 3247.

²⁰Balassa-kódex, 166. – A Balassi-kódex kollacionálását ORLOVSZKY Géza végezte el. Dolgozata folyóiratunk következő számában jelenik meg.

²¹Balassa-kódex, 140.

²²Ennek történetét lásd VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., 1982, 313.

²³KLANICZAY Tibor, *i. m.*, 325.

XXXVI-ikon. Eltekintve attól, hogy Rimay saját kiadásában átrendezte Balassi énekeit, az a megjegyzése, hogy „meg igazításommal ép rendbe írnám is őket”,²⁴ arra enged következtetni, hogy a szövegek korábban nem voltak „ép rendben”. Rimay ugyanakkor elég tájékozottnak mutatkozik Balassi kötettervét illetően, s információi lényeges ponton eltérnek a Balassi-kódextól.²⁵ Rimay a Balassi-verseket „úgy próbálta csoportosítani, hogy közben hagyta befolyásoltatni magát az általa ismert 1589-es kötettervtől is” – miként erre Horváth Iván rámutatott.²⁶ De Rimaynak nem is kellett szövegfilológiai vizsgálatok során rájönnie a Balassi-ciklusok rejtelmére, hiszen neki módja volt szóban eszmét cserélni magával a mesterrel, s tudjuk, hogy Balassi megosztotta vele gondolatait a költészetről is. Mindennek fényében aligha tekinthető véletlennek, hogy Rimay 1610 körül egy éppen 33 versből álló versciklust hozott létre.²⁷ Horváth Iván azt is feltételezte, hogy a 3×33-as kötettervet 33 éves korában gondolhatta ki Balassi.²⁸ Érdemes előfigyelni arra, hogy Rimay e ciklus létrejötte előtt nem sokkal töltötte be a 33. életévét.

Elgondolásomnak ellentmondani látszik az, hogy a *Balassi-epicédium* nem egy, hanem hét versből álló kompozíció, s így a tovább számozásnak nem 33-ig, hanem 39-ig kellene folytatódnia. Erre azt felelhetem, hogy a Balassi-kódex őskének szerkesztője mintha egységes műként fogná fel a Balassi halálát megékesítő verseket, egy írásról beszél, mikor azt mondja: „mely írását a több éneki után helyeztettük” (kiemelés tőlem – Á. P.).

Összehasonlítási alapul szolgálhatnának viszont az *Istenes énekek* különféle nyomtatott kiadásai, hiszen ezekben szintén helyet kap az *Epicédium*. Ezek a kiadványok azonban nem számozzák meg a verseket, ezért elgondoláson nem támasztják alá, de nem is cáfolják. Mindazonáltal feltűnő, hogy a rendezetlen bártfai és a rendezett váradai kiadástípusok a Balassi-kódex őskéhez hasonlóan a Balassi és Rimay verseit tartalmazó rész záródarabjaként közlik az *Epicédium*ot. Ebben tehát a talán Rimaytól származó közös kiadás ötletének egy tartós szerkezeti aspektusát láthatjuk.

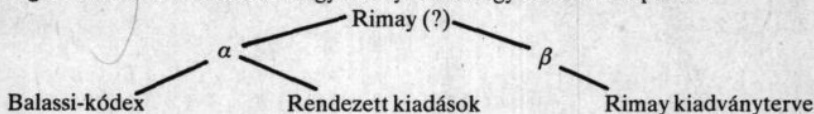
Elképzeléssel szemben felhozható még az is, hogy az csekély jelentőséget tulajdonít azoknak a szerkesztői megjegyzéseknek, melyek szerint Rimay „minden szerzisse szinte itt nincsen, mert mind könyvestül a Tiszába ejtették volt, amely könyvben mind épen meg voltak, az ulta együvé nem szedhették őket csak ennyire is, az mint itt vannak”.²⁹ Erre a kijelentésre alapozza véleményét Klaniczay Tibor, miszerint a Balassi-kódex „Rimay-része . . . nem magának a költőnek a gyűjtése”.³⁰ Egyszerűsöd megállapítja, hogy a gyűjtemény a megsemmisült kéziratot akarja pótolni, s figyelmeztet arra, hogy bevezetései alapján azt is tudjuk az összeállítóról, „hogy Rimayt személyesen jól ismerte”.³¹ Ez önmagában még nem ellentmondás. Két dolgot azonban külön kell

²⁴Rimay ÖM, 41.

²⁵HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., 1982, 45.

²⁶I. m., 40–41.

²⁷HORVÁTH Iván felszólalásában feltételezhetőnek vélte, hogy – továbbgondolva az itt kifejtetteket – magát a Balassi-kódexet is kapcsolatba lehetne hozni Rimayval, hiszen a hiányzó *Szűt Zsuzsánna tüzet* kezdetű ének 1609-től (a Balassi-előszó feltételezett keletkezési időpontjától) 1610-ig megkerülhetett. Ez esetben a hagyományozódást így lehetne elképzelni:

Ennek alapján azonban kérdésessé válik, hogy miként lehet kijavítani Rimay *Előszavára* hivatkozva a Balassi-kódex ősmásolatának „hibáit”.

²⁸I. m., 72.

²⁹Balassa-kódex, 140.

³⁰KLANICZAY Tibor, *i. m.*, 283.

³¹I. m., 282.

választani. A szerkesztő azt mondja, hogy a Tiszába esett gyűjteményben több vers volt, mint amennyi most következik. Arról azonban nem beszél, hogy összeállítása töredékes lenne. A kutatók szemében némiképp összerosódott a Rimay-versek hányattatott sorsáról szóló beszámoló azzal a kétségtelen ténnyel, hogy a Balassi-kódex Rimay-anyagában ténylegesen nagy hiányok mutatkoznak. Ezek a hiányok azonban, miként erre Varjas már rámutatott, nem lehettek az 1610 körüli másolat hiányai. Nehezen lenne megmagyarázható az I–XXXII-ig terjedő számozás, ha ténylegesen nem állt volna rendelkezésre ennyi vers. Akármilyen jelentékeny személyiség volt is az összeállító, ilyen fokú irodalomtörténeti tudatossággal aligha rendelkezett. Elképzelésem összhangban van Bóta László meglátásával, miszerint ezen „énekanyag tartalmi szempontú rendezettsége . . . tudatos szerkesztettséget mutat”.³²

Kétségtelen, hogy vannak még megoldatlan problémák a Balassi-kódex Rimay-részével kapcsolatban. A kódexben olvasható szerelmes énekeket nem egy tömbben találhatjuk, hanem azokat megszakítja – vagy tagolja – a VI. (*Légyen jó idő csak*) és a X. (*Oh, szegény meg romlott*) ének, majd a XII., *Katonák hadnagya* kezdetű vers zárja le. Úgy tűnik tehát, hogy Rimay szerelmes énekei egy nagyobb, többségében más nemű énekeket tartalmazó ciklusban vannak feloldva. Itt azonban egy számozatlanul bemásolt ének következik, az *Én édes Ilonám* kezdetű. Semmi okunk feltételezni, hogy ez ne képezte volna részét a Balassi-kódex ősenek. Nem ez az egyetlen eset, hogy számozatlanul iktatnak be egy tételt két számozott költemény közé, gondoljunk Balassi *Valahány török beji* című kisciklusára, melyet a LXXIII. és a LXXIV. ének közé írtak be. Az *Én édes Ilonám* után következik az a hiány, melynek oka az, hogy a Balassi-kódex őseiből elveszett néhány levél. Elvileg ezeken még lehettek szerelmes énekek, de ezt én nem tartom valószínűnek. Úgy vélem, hogy ez a *Szép egynehány szerelmes versek* címet viselő különálló költemény több szállal is Rimay kilenc másik szerelmes énekéhez fűződik, s számozatlanságának, ciklusonkívüliségének éppen ez a különös kapcsolat az oka.

Irodalomtörténeti kézikönyvünk feltételezi, hogy a „Tiszába veszett kéziratban . . . nagyobb számú szerelmes vers lehetett”,³³ s a megmaradt tíz éneket két széthullott „szerelmes könyv”, egyenként tíz-húsz verset tartalmazó *liber* innen-onnan összeszedett maradványnak tekinti. Ezt persze megcáfolni nehéz lenne, mindenesetre kísérletet tehetünk egy másik adekvát magyarázat megfogalmazására. Ez az interpretáció építhet arra az elméletre, mely Balassi Júlia-verseiből egy bizonyos „lírai önéletrajzot” olvas ki, valamint azokra a megfigyelésekre, melyek szerint egy ciklusban több „műzsához” ír verseket a költő, s a ciklus részben felfogható különböző „szépségek” katalógusaként is.

Annak ellenére, hogy Rimay szerelmes versei a Balassi-kódex őseiben már egy nagyobb ciklusban voltak föloldva, felismerhetünk egy laza cselekményszerkezetet, mely az egyes szerelmes énekeket egymáshoz fűzi. Pírnát Antal, a kézikönyvfejezet szerzője rámutatott például az ovidiusi motívumokból felépülő Venus–Diana-certamenre. Ha a 33-as ciklusból a szerelmes verseket tagoló más nemű énekeket hipotetikusan kiiktatjuk, még figyelemre méltóbb narrativitást észlelhetünk. Ha „lírai önéletrajzról” nem is beszélhetünk, egy fiktív szerelmi történet mégis kiolvasható a versek egymásutánjából.

Az I. énekben (*Szólván nevemen*), „kiben azt írja meg, miképpen hódoltatta őtet Venus az ő zászlója alá, egy kegyest égérvén neki, kit ő Lídiának nevez”, Venus – hivatkozva Pallasra – az okos szerelem nevében eljegyzi a költőt Lídiával. A II. ének (*Ne csudáld szívemet*) szintén Lídiához szól, szerelmes levél formájában fordul a költő kedveséhez, „hogy attul távol vált, az kihez köteles”. A III. vers (*Örülhetne szívem*) ismét egy szerelmes levél a távoli kedveshez: „Hogy az távol vagyok, ki ezeket nagyon széppé tehetné képével”. Az első „esemény” a IV. énekben (*Mi lelt, azt kérdehetéd*) következik be, melyet egy társához intéz a versszerző, szerelmi üzenet formájában.

³²BÓTA László, *i. m.* 183.

³³*A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., 1964, 21. – A kézikönyv Rimay-fejezetét PIRNÁT Antal írta.

Megtudjuk, hogy a Szerencse egy „Vendéget” ültetett a költő szomszédságába, akibe ő örjögő, pusztító szerelemmel beleszeretett, s hozzá küldi társát: „Fuss, kiért szívem bús, éltem annak valljad”. Az V. ének (*Senki ne kérdjen*) ezen új, búszerző szerelem jegyében keletkezett: „Egy kegyes kívül ne szeressek mást, s bűnük ne adjak orvoslást”. Eddig követtük a Balassi-kódex számozását. A *Légyen jó idő csak* kezdetű verset átugorva a „VI.” szerelmes vershez jutunk (*Kösziklák közt lakó*), mely a szerelmes költő versenyműve a nyolc ifjú legény költői versenyén. A „VII.” és a „VIII.” énekek (*Valljon s de mi haszon; Venus, fajtalan hús*) alkotják a verssorozat magját, ezek hordozzák a szerző mondandóját, ez a Venus–Diana-certamen, vetélkedés az emésztő és az okos szerelem között. Az *Oh, szegény meg romlott* kezdetű éneket ismét átugorjuk, s a „IX.” szerelmes vers következik, melyben a költő Dianától meggyőzve „Cupijóval feddik”, vitatkozik, elfordulva tőle és seregétől. Megtudjuk, hogy egy új kegyest hozott számára a sors, aki kirántja Cupido nyílát a költő szívéből, s gyógyulást hoz bánatára. Nem elképzelhetetlen, hogy ez az ifjú kegyes nem más, mint a „X.”, számozatlan ének (*En édes Ilonám, tizedik bölcs műzsám*) ihletője, az okos Ilona. Ő megérdemli, hogy egy egész szerelmes *libert* ajánljon neki a költő, mely maga sem áll több versből, mint tíz: „Ajánlom ez könyvvel magam mindenemmel tökéletességbe”. E „könyv” záródarabja volt egykor az *En édes Ilonám* kezdetű vers, de oly sok minden emlékeztetett benne a már feladott ciklusra, hogy beillesztése az új kompozícióba megoldatlanul maradt. Ez a számozatlanság magyarázata.

Ha elgondolásomnak van némi alapja, akkor elmondható, hogy Rimay általunk ismert egyik legkorábbi ciklusa egy tíz versből álló szerelmes *liber* volt, melyet azonban később feladott. Mintául talán Balassi *Celia versgyűjteménye* szolgált, mely szintén tíz darabból tevődik össze. Bár Rimaynak hiányzott ebből a ciklusból a *Szít Zsuzsánna tüzet* kezdetű költemény, több éneke mégis a Celia-versek nyilvánvaló hatását mutatja, miként erre már Eckhardt Sándor felfigyelt. Talán a Rimay-ciklusban megfogalmazódó szerelemideológia is Balassi egyik Celia-verséből eredeztethető. A *Júlia szózatját* kezdetű éneket írja Balassi, hogy „Immár uram is más, Pallás és vitéz Márs”.

Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy nem ez az egyetlen alkalom, amikor Rimay költői játékot folytat a műzsai kar számával, a tízzel, mely a kilenc műzsa és Apollo számából tevődik össze.³⁴ A *Balassi-epicédium* VI. énekének argumentumában olvassuk, hogy „az mely Műzsák, azaz tudományoknak kilenc istenasszonyi . . . Apollóval öszve az Balassiak koporsóját őrzik”, ők szólnak „az koporsó látogató emberekhez”.³⁵ Ezek után nem lehet véletlen, hogy a versszakok száma éppen tíz.

Ténylegesen ránk is maradt Rimaytól egy tízes versciklus. Ez az *Istenes énekek* váradi típusú, rendezett kiadásaiban található kétrészes versgyűjteményben található, mely Rimay sajtókészíratából került nyomdába. E kompozíció első része tíz énekből áll.

A Rimay-filológia eddig leginkább stíluskritikai eszközökkel kutatta a fiatal Rimay Balassi-imitációját. Ezek a vizsgálódások gyakran ellentmondásos eredményre jutottak: egyfelől rámutattak azokra az erős poétikai hatásokra, amelyek Rimayt Balassi felől érték, másfelől hangsúlyozták Rimay korán megmutatkozó önállóságát. A ciklusszerkezetek vizsgálata egy új szempontú, mélyebb értelmű Balassi-követés nyomaira bukkanhatott, amely megfelel Rimay valódi intencióinak, melyekről az *Epicédium Ajánlásában* ír: „Ha pedig úgy látod majd, hogy ezek az írásaik tartalmaznak valami olyat, amivel egyeseknek közönséges elméjére a legkevésbé sem közönséges módon hatnak, másutt pedig egyenesen meghaladják felfogóképességüket: tud meg, hogy ebben őt követték, akinek az ilyen dolgok tetszettek életében, és minket is ő tanított erre”.³⁶

A fiatal Rimay tehát mestere emlékeztét ciklusszerkezetibe rejte is megörökítette, s ebben a tevékenységében valóban mintha a komor tudományosság műzsája helyett a táncosabb léptű műzsa ihletését követte volna.*

³⁴Apollót pl. Musagetesnek, a Műzsák vezetőjének nevezi Goethe a *Faust*-ban, Bp., 1959. 160.

³⁵Rimay *ÖM*, 28.

³⁶PIRNÁT Antal, *i. m.* (1966), 205.

*Ez a tanulmány az MTA–SOROS ALAPÍTVÁNY BIZOTTSÁG támogatásával készült.

A RÉGI MAGYAR GÚNYVERS POÉTIKÁJÁHOZ

A régi magyar gúnyvers azon versek együttese, mely csúfoló hangnemben vagy a szatíra módszerével személyt, társadalmi-politikai csoportot, szokásokat, mesterségeket, helységeket gúnyol ki. Határterületén találjuk az oktató, feddő és panaszénekeket, melyek azonban már nem tartoznak a gúnyvers műfajai közé, mivel nélkülözik a gúnyos humor valamilyen formáját. Ez a tematikai és ábrázolásmódbeli elhatárolás többféle műfaj egyidejű és összehasonlító vizsgálatát eredményezi. E műfajok poétikai jellemzőire kívánok rámutatni az alábbi dolgozatban, keresve az összetartó ismérveket. A vizsgálathoz mindenekelőtt szükséges volt a számításba vehető szövegek körének pontos meghatározása; erről a dolgozat végén levő *Függelék* ad tájékoztatást. A XVI. és a XVII. századból összesen 105 szöveget vettem figyelembe, melyekre az alábbiakban a *Függelék* sorszámai szerint utalok.¹

A műfaj, a verselés és a szerkezet sajátosságainak áttekintése előtt utalni kell a XVI–XVII. századi magyar gúnyvers elterjedtségére, megjelenési formáira. Szórványos XVI. századi előzmények után a XVII. században váltak elterjedté a magyar költészetben a verses gúnyolódás formái. (A XVIII. századi újabb nagymértékű mennyiségi növekedés a ponyvanyomtatványok elterjedésével függ össze a század második felében.) A vizsgált szövegek szerzői több mint felerészben ismeretlenek, csak művük szövege maradt fenn. A szerzők vagy a szövegek vallási-ideológiai hovatartozása, irányultsága a versek mintegy kétharmad részében megállapítható. E tekintetben elmondható, hogy háromszor annyi a protestáns felekezetek valamelyikéhez tartozó szerző, mint a katolikus. Néhány esetben a protestánsok egymás közötti gúnyolódásának is tanúi lehetünk, mint pl. az ortodox kálvinisták egy puritánusokat kipellengérező versében, 1655-ből (66. sz.). A gúnyversek – érthető módon – főleg kéziratban terjedtek, a teljes versanyagnak csak egyharmada jelent meg nyomtatásban saját korában. A megjelent művek között is a protestáns eredetű művek vannak túlsúlyban. Katolikus oldalról csak Pázmány és Balásfi Tamás epigrammái láttak nyomdafestéket saját korukban (46., 69. sz.). A kálvinista Czeglédi István a jezsuita Andreas Frusiustól való fordítását csupán elrettentésül idézi egy 1669-ben megjelent könyvében (73. sz.). Ez a paszkvillus egyébként a „rut Kocsis”, „Dögletes Kevély”, „éjjeli Varju”, „göszölgő fejű”, „Bordély-házban járó, vagy kurva-kerítő”, „Tobzodásban merült részeges, és Motskos; / Epicurus Diszna”, „Lerna tava-béli száz fejű rut Hydra”, „A’ Romai széknek szentség törő Latra”, azaz Luther Márton ellen készült. Pázmánnyal, Balásfival és a kálvinista Czeglédi fordításával szemben 33 protestáns szerzőtől származó mű jelent meg nyomtatásban is. A szakirodalom a gúnyverseknek mintegy egyötödéről derítette ki, hogy fordítás, bár az eredeti mű szerzőjét nem sikerült minden esetben megállapítani. A fordításokban mintául vett, név szerint is ismert szerzők listája (Bibrach de Nicolaus: 76. sz., Friedrich Dedekind: 13. sz., Epimenidész: 35. sz., Andreas Frusius: 73. sz., Janus Pannonius: 42. sz.,

¹A XVI. század vonatkozásában a vizsgált gúnyversanyag teljesnek mondható. (A számítógépes adatnyilvántartásból vett adatokat HORVÁTH Ivánnak köszönöm.) A XVII. század vonatkozásában csak a korszerű szövegkiadásokat vettem figyelembe: az eddig megjelent tizenhárom RMKT-kötetet, valamint JANKOVICS József újabb publikációját (*Függelék*: 105. sz.). A műfaji meghatározásban segítséget nyújtó tanulmányok, illetve szövegkiadások – további szakirodalommal – a következők: UJVÁROSSY SZABÓ Gyula, *A magyar verses oktató költészet története 1772-ig*. Bp. 1910.; TÉGLÁS J. Béla, *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged, 1928.; KOSZTERSZITZ Géza, *A feddő költészet irodalmunkban*. Bp. 1935.; VARGA Imre, *A nemesi verses pasquillus* (Szentpáli Ferenc). ItK 1963. 287–302.; Lator énekek. *Magyar költészet a XVI–XVIII. századból*. Előszó, kiad. KOMLOVSZKI Tibor. Bp. 1981.; *Hatvanhat csúfos gjad. XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek*. Előszó, kiad. HARGITTAY Emil. Bp. 1983.; *Pajkos énekek*. Kiad., jegyz. STOLL Béla. Bp. 1984.

Juvenalis: 37., 51. sz., Gualterus Mapes [?]: 70., 75. sz., Boldisar Meisner: 55. sz., Thomas Naogeorgus: 77. sz., Ovidius: 38., 39. sz., Marcellus Palingenius [Pietro Angelo Manzolli]: 52., 56. sz., Szimónidész: 49. sz.) a legnagyobb heterogenitást mutatja, s nem szolgáltalt elegendő adatot arra, hogy belőle tendenciaszerű tanulságokat vonjunk le XVI–XVII. századi gúnyverseink eredetére vonatkozóan.

A műfajokat illetően négy nagyobb csoport különíthető el: a paszkvillus, a szatíra, a csúfoló ének, valamint az epigramma. A *paszkvillus* (a teljes anyagnak több mint egyharmada) témáját és célzatát illetően aktualitásokat tartalmazó vallási-politikai gúnyvers, amely általában alantas hangnemben irányul egy vagy több személy ellen. Megjegyzem azonban, hogy a római Pasquinóról elnevezett műfajnak a XVI–XVII. században tágabb jelentéstartalma volt, mint ahogy azt a szakirodalomban használjuk. Paszkvillusnak neveztek általában minden verses és prózai gúnyiratot, és a magyar anyagban is van példa szatirikus epigrammának (42. sz.) vagy a volt szeretőjét gúnyoló versnek (tehát nem politikai témának) paszkvillusként való korabeli elnevezésére (65. sz.). Kérdés tehát, hogy helyes-e a paszkvillusnak a politikai gúnyversre értett leszűkítő jelentéstartalmú használata, hiszen Pápai Páriz szerint is a paszkvillus(ok) szinonimái: „famosus liber”, „famosi libelli”, „famosum carmen”, „famosi versus”, vagy „mocskoló irás”.² További műfaji jellemzői mások bűneinek a szóban forgó személyre fogása, a felsoroló mondat- és versszerkezet, a gorombaság, az átkozódás alaposan elemezhető a fennmaradt szövegekben. Mátyás-kori, majd szórványos XVI. századi latin nyelvű előzmények után³ a XVII. század elejéről maradt fenn az első magyar nyelvű, önmagát is paszkvillusnak nevező szövegünk (16. sz.). Ettől a Rimay-féle⁴ 1608-ban keletkezett gúnyverstől a „pasquillistaságáról híres”⁵ Szentpáli Ferencig a politikai paszkvillus erőteljesen kifejlődött XVII. századi költészetünkben. Immár klasszikusnak számító példái a Kuun-kódex-beli, 1631-ből való *Cantio nova palatini*, amely a „Feyedelemseget titkon horgász”-ó, „lator daras”, „groff ur Eszterhas”-ról szól (57. sz.), vagy az 1683-ból való „Templomokat, oltárokat éget”-ó, „Jstentül el szakat” Thökölyről való gúnyvers, akiről a paszkvillista vátészként állítja: „Hid el, Tökölly, hogy török öli meg az fejedet” (98. sz.). A paszkvillusok sajátos képződési helye az országgyűlés vagy egyéb tanácskozás, olyan alkalom, amikor a mű befogadói azonnal és közvetlenül is lemérhetik „népszerűségüket”. Laskai János 1631-ben keletkezett *Pasquillus ad proceres regni Hungariae* című verszetének (50. sz.) példányait, amely strófaként új személyt választva tizennyolc vezető politikushoz szól, egy kortársi feljegyzés szerint Zólyomi Dávid vitte be álrühában Kassára a magyar–erdélyi tárgyalások színhelyére és szórta szét a piactéren. A példaként említett paszkvillusok mellett, de e műfajon belül van néhány sajátos költői technikával előállított verszet is, mint a vizsgált anyagban egy-egy példával illusztrálható gyónó vers (60. sz.), az echós vers (80. sz.), a declináló vers (85. sz.), az átok-vers (101. sz.) és a dialógus formában előadott paszkvillus (90. sz.).

A gyónó vers I. Rákóczi György gyónását mutatja be Geleji Katona Istvánnál párbeszédes formában. Rákóczi számára a műfaj-adta szabályok szerint nincs absolutio, a penitencia pedig: „Bűneidert hagiom, kialcz három Allat” – mondja a püspök (60. sz.).

Matkó István *Sambár oda van már mondgyad Echo ámbár* kezdetű verse igyekszik is eleget tenni az *echo* követelményének:

Orrával ganét túr, hátán bársony rútvál
Emberség czéllján túl mind csak rútvál dúlfúl,
Okos feleletre ha kéred, meg némül
Ha nem szól bolondúl mérgében ugy meg fúl. (80. sz.)

²PÁPAI PÁRIZ Ferenc–BOD Péter, *Dictionarium latino-hungaricum, hungaricum-latinum*. Szeben, 1782. Latin–magyar rész: 242., 608.; magyar–latin rész: 284.

³TÉGLÁS J. Béla, *i. m.* 12–24.

⁴ÁCS Pál, *Rimay – mint Bolygó János*. ItK 1978. 1–15.

⁵*Bethlen Miklós Önéletrása*. Előszó: TOLNAI Gábor. Sajtó alá rend., jegyz. V. WINDISCH Éva. Bp. 1955. II. 110.

A declinatio eseteit felhasználó szerkesztésre nemcsak versben találunk példát (*Pataki declinatio*, 1671. 85. sz.), hanem prózában is, ahogy Csáky Istvánnal olvashatjuk, szintén a 70-es években, ki-ki „a' Declinatiok nemének rendi szerint” juthat előre a társadalomban: „Ez, *Nominativus* által nevekedik; Promotorának nagy neve vagyon; amaz *Genitivus* által nagy Nemzetü, vagy Nemzetes promotora vagyon, ez *Dativus* által, Patronussa kövér teli erszényü vót . . .” stb.⁶

Végül az átok-vers Balassa Bálintnak az akrosztichon szerint húsvéti áldása (101. sz.); a dialógusra való példa pedig nem más, mint Epicurusnak (azaz Bársony György püspöknek) és Epicurának (incestusszal vádolt hűgának) a soliloquiája (90. sz.).

A *szatíra* típusát (a vizsgált anyagnak egyheted része) a paszkvillustól az aktualizáló szándék hiánya különíti el. Ezek szerzői is saját korukról szólnak természetesen, de általánosító igénnyel, nemegyszer széles társadalmi körképet adva. E versek hangneme mértéktartóbb a paszkvillusokénál, s a feddő-oktató költészet irányába mutatnak. Ide tartozik pl. Apáti *Cantilená*-ja (2. sz.), Gregorius verses szatírája „az fesvény emberről” (9. sz.), Czeglédi István verse a papi nőtlen-ség ellen, melyben leszögezi, hogy „Minden Embernek legyen saját felesége” (70. sz.); ugyanó a pilisről, amelyben a tonzúrás papokat gúnyolja, mondván, „hogy annál inkább láttassék szentsége: / Némely füleig-is kaponyáját nyirte” (77. sz.).

A harmadik típus a *csúfoló énekek* csoportja (a vizsgált anyagnak kb. egynegyed része). A száj-hagyományozás törvényszerűségei elsősorban az ide sorolható verseket jellemzik. Ezek szerzői ismeretlenek, a szövegek gyakran variálódnak és esetenként öt-hat változatuk is fennmaradt. E versek főszereplői az esetek túlnyomó többségében asszonyok, leányok, vénleányok. A kiénekeltek vagy öngúny formájában panaszkodnak vagy katalógusszerű felsorolásban lépnek elénk. Például a Mátray-kódex egy énekében:

Margit aszony deres ló,
Ritkan valik abbul jó,
Csetse, fara domboru,
Azt mondgyak, hogy rosz dolgu.

Az második léssen Ilona,
Kinek szép fejér az ina,
Fogják csecsét, nem bányá,
Még a mástis meg állya.

– és így tovább összesen húsz nőszemély (27. sz., II. szövegváltozat). Feltűnő, hogy az utolsó megnevezett (száz évvel Csokonai előtt) éppen Dorottyá, az egyetlen, aki senkinek sem kell: „Dorottyát nem ostromlyak, / Mert hortyogását hallyak” (uo.). Ennek a műfajnak a szerkesztésbeli rokonsága (a katalógusszerű felsorolás) a paszkvillusokéval nyilvánvaló. Sőt, a paszkvillusra jellemző aktualizálási szándék is megjelenik némelyikben, a „Komaromban lako”, „koslató kutiahoz” hasonló Bendő Pannáról szólóban (100. sz.) vagy a város-, illetve falucsúfolókbán (78. sz.). A katalógusszerű szerkesztésmód, a csúfoló hang és a társadalmi szatíra keveredik a mesterség- és cigánycsúfolókbán (26., 28. sz.).

A gúnyversek következő típusa az *epigramma*, amely a vizsgált anyagnak mintegy egynegyedét teszi ki. Ebben a számban (31 epigramma) benne foglaltatik Balásfi Tamás kilenc anagrammás versből álló versciklusa is Nagy Benedek ellen (46. sz.). A gúnyolódásnak ez a – mondjuk így – humanista típusa sajátos átalakuláson ment át Janus Pannonius utáni költészetünkben. Az első lépésben magyar nyelvűvé vált, de a distichonos vagy hexameteres forma megtartásával. Pl. Zvona-

⁶G[róf] C[sáky] I[stván]: *Politica* philosophiai okoskodás szerint való rendes életnek példája. Lócse, 1674. (SZABÓ Károly: Régi magyar könyvtár I. 1169) VIII. példa, B2/a-b. (Kiemelések az eredetiben.)

rich Miklós anagrammás distichonokban írt versében a csalán, lapu, bőrök, torma, beléndfű illatához hasonlítja Pázmányt:

Igy Pazman, Nam ZAP: rut büzzel fuit, alet, izzaszt,
MIT mondasz? hidgyed RVSANIA PAP EZ Kis-Alak. (43. sz.)

A következő lépésben az epigramma már formájában is asszimilálódott a magyar nyelvű költészetben erősebb hagyománnyal rendelkező hangsúlyos formákhoz. A szatirikus epigrammák egyik bevált formája a névetimológia vagy anagramma a hangsúlyos formában is továbböröklődött. Ilyen a Lorántffy Zsuzsanna ellen felelő tizenkettőskében írt nyolcsoros gúnyvers (59. sz.), melynek szerzője szerint „Már a hit szekeřit egy kanczaló rántja”, s ebből logikusan következik, hogy a férj a „kocsis” epithetonnal illetessék (60. sz.). Bár a magyar epigrammaköltők előtt közvetlenül is ismertek voltak az ókori előzmények, mégis bizton állítható, hogy a Janus Pannonius hagyomány is szerepet játszott ennek a műfajnak a továbbélésében és alakításában. Ennek ékes bizonyítéka, hogy Janus egyik híres pápaellenes epigrammája (*Quare nunc, ut quondam, summorum Pontificum testiculi non explorantur*) magyar fordításban is fennmaradt Pathai Istvántól, a distichonos formának magyar hexameterré való formálásával (42. sz.). – A műfaji jellemzést azzal zárhatjuk, hogy a szövegek alaposabb vizsgálata a négy alaptípuson (paszkvillus, szatíra, csúfoló, epigramma) belül még számos műfaj elkülönítését teheti lehetővé.

Az alkalmazott *versformákról* elmondhatjuk, hogy nagy változatosságot mutatnak: a 105 verszöveg összesen 35 féle versformában íródott. Leggyakrabban (37 alkalommal) az *a12 a12 a12 a12*-es forma (a felező 12-es) jelenik meg, ami nem meglepő, hiszen ez XVI–XVII. századi költészetünk egyik reprezentatív versformája. Annál meglepőbb lehet viszont, hogy az *a11 a11 a11 a11*-es metrum, amely (Horváth Ivánt idézve) a XVI. századi nyomtatott énekek leggyakoribb metruma,⁷ a gúnyversekben mindössze négyszer fordul elő. A második leggyakrabban előforduló gúnyversmetrum a distichon (Balásfi ciklusát darabonként számolva 19 előfordulás), ezenkívül még öt alkalommal találunk hexametert. Az időmértékes versformáknak e relatív nagy száma (mintegy 20%) már műfajspecifikus sajátosság s az ókori-humanista epigrammaköltészet közvetlen folytatásának a bizonyítéka. Az újonnan megjelent RMKT-kötetek jelentős számú időmértékes versét látva szinte kötelezően merül föl a feladat, hogy újra kellene írni a mértékes magyar verselés történetének eme fejezetét, s meg kellene írni a magyar nyelvű epigrammaírás kezdeteit. (Virág Benedek összefoglalása mindössze nyolc XVII. századi időmértékes művet sorol fel, s Négyesy László fél-száz adata is alighanem megduplázható.)⁸

A Balassi-strófa a gyakoriság szempontjából a harmadik helyen áll (hét előfordulással), s bizonyítja ebben a műfajcsoportban ha nem is a népszerűségét, de jellemző használatát.

A még alkalmazott további 30 metrum egy, két, három esetben fordul elő. Jellemzőnek tartom a vágáns sor megjelenését Armbrust Kristófnál és Czeglédi Istvánnál.⁹ A versformák részletes interpretációja természetesen csak a teljes XVII. századi metrikai repertórium elkészülte után végezhető el.

A szerkezet. A gúnyvers sajátosságából fakad, hogy a szövegek többségében a szerkesztésben is megnyilvánuló poétikai igénytelenség figyelhető meg. Gyakoriságával szembeszökő azonban egy olyan szerkesztési sajátosság, amely – az epigrammákat leszámítva – valamennyi típusnak (a paszkvillusnak, a szatíranak és a csúfolónak is) közös jellemzője: a *kiénelklő szerkezet*. Ez lénye-

⁷HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*. Bp. 1982. 120.

⁸VIRÁG Benedek, *Magyar poéták, kik római mértékre írtak 1540-től 1780-ig*. Pest, 1804. 35–46. – NÉGYESY László, *A mértékes magyar verselés története*. Bp. 1892. 30–32.

⁹Armbrustról: SZABOLCSI Bence, *Dallamtörténeti kérdések*. In *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára*. Szerk. SZABOLCSI Bence, BARTHA Dénes. Bp. 1953. 748. – Czeglédi a 7/4/2 tagolású 13 szótagos latin eredeti formáját követi fordításában (Függelék: 70. sz.).

gében azt jelenti, hogy a versszerző soronként, strófánként, esetleg nagyobb szerkezeti egységeként más-más személyt, társadalmi réteget, várost, mesterséget stb. gúnyol ki, a kipellengérezendők köréről így részletes katalógust adva. A paszkvillusok között például van olyan, amely tizenegy megyéhez és huszónhét személyhez szól (egy Homonnai György-ellenes, 1616-ban kelt versről van szó, 47. sz.), Laskai pedig paszkvillusát tizennyolc, strófánként megnevezett személyhez intézi (50. sz.). A paszkvillusok egyik fajtája az ún. kiéneklő vers, melynek szerzője soronként választ új személyt magának. Egy 1660-as években kelt szövegben mintegy százötven kiénekelte személyt kapja meg a magáét (79. sz.). Ugyanez a szerkesztési sajátosság megvan a satírák némelyikében is, pl. Apáti Ferenc *Cantilená*-jában (2. sz.), vagy a „tótágast álló világ”-típusú XVII. századi versekben (95. sz.). A *Cantilená*-ban a köznemesség kivételével valamennyi társadalmi típust (közvetve még a királyt is) kiénekelte Apáti: a hízelkedő udvari embert, az urakat, a diákokat, az egyházi (azaz világi) papokat éppúgy, mint a szerzeteseket, leányokat, menyecskéket vagy a magát „Sámsomnak alejtő” pórt. (Meggjegyzem, hogy Gerézdi a versnek abból a sajátosságából, hogy a kiénekeltek között nem szerepel a köznemesség, arra következtet, hogy maga a szerző, a csupán az akrosztichonból ismert Apáti Ferenc is köznemes, s ennek alapján szinte életrajzot is kerekít. Csakhogy Gerézdi az is, aki megemlíti: az akrosztichonból hiányzik egy betű – a FRANCISCUS „U”-ja – azaz hiányzik a versből egy strófa.¹⁰ Ezzel Gerézdi akaratlanul is saját elméletét ingatja meg, ugyanis a versszerkesztés sajátossága alapján nem zárható ki, hogy éppen a hiányzó strófa éneklő ki a köznemességet.)

Ismét a kiéneklő-soroló szerkesztési elv érvényesül a csúfoló énekek egy jelentős részében. Pl. a Fanchali-Jób kódex „Egyszer vala én életemben” kezdetű verse tizenkettő (18. sz.), a Mátray-kódex *Cantio ludicrá*-jának egyik változata húsz leányt (27. sz. II. változat), a „Mint az uton jaro, ki ket utra tanal” változatai hét-nyolc potenciális feleséget (24. sz.), a „Megh unt engem az én uram czafrangos voltomért” kezdetű asszonycsúfoló pedig tízféle mesterséget csúfol ki (30. sz.). A példákat még tovább sorolhatnánk, különösen, ha azokat a verseket is figyelembe vesszük, amelyeknek csak egy meghatározott részében, s nem a versegészben érvényesül ez a szerkesztésmód. Pl. Tinódi *Sokféle részögösről*-jében (6. sz.) a részegesek húsz, megszámozott fajtáját jellemzi – és még jó néhányat számozatlanul. Ha a kis terjedelmű (8 soros vagy annál rövidebb) verseket nem tekintjük (hiszen ezekben terjedelmüknél fogva nem jöhet létre a strófikus kiéneklő szerkezet), akkor elmondhatjuk, hogy XVI–XVII. századi gúnyverseink több mint egyharmadában ez a szerkesztésmód érvényesül. Ennek eredetére nézve két példát említett Gerézdi Rabán Apáti *Cantilená*-ját elemelve. Az egyik a „*Recessit hoc tempore* kezdetű vágáns ének, amely litániaszerűen csupán egy-egy sort szentel a társadalmi osztályok, rendek stb. hanyatlásának, romlásának bemutatására”.¹¹ Másik példája a „*Licet mundus varia sit sorde pollutus*” kezdetű XIII. század végi vágáns ének, amely második strófájában a parasztságot, „harmadikban az egyes szerzetesrendeket . . . negyedikben a társadalmi létrán magasabban álló világiakat és egyháziakat, végül az ötödikben a római kúriát rostálja meg”.¹² Erre a szerkesztésmódra még további példákat találhatunk a vágáns költészetből. Az angol Gualterus Mapesnek tulajdonított „*Clerus et presbyteri nuper consedere*” kezdetű versben az egyházi hierarchia tagjai strófánként megszámozva emelnek szót szolgálóleányoc-

¹⁰GERÉZDI Rabán, *Apáti Ferenc Cantilená-ja*. In G. R.: *A magyar világi líra kezdetei*. Bp. 1962. 222.

¹¹Uo. 243.

¹²Uo.

káik („ancillulae”) védelmében.¹³ A *Carmina Burana* szatirikus versei között az „In huius mundi patria” kezdetűben az ismeretlen szerző strófiaként gúnyolja ki az apostoli hittudorokat („doctores apostolici”), a püspököket („episcopi”), a fejedelmeket és apátokat („principes et abbates”), valamint a szerzeteseket („monachi”).¹⁴ A pénz hatalmáról szól anaforikus sorkezdetekkel (nummus-nummus) az „In terra summus rex” félszáz leoninusa.¹⁵ Az „In taberna quando sumus” kezdetű ének pedig a kocsmában időzők több tucat típusát jellemzi néhány szóval.¹⁶

A kiéneklő-soroló szerkesztés példái után a vágáns költészetből a declináló vers lehetséges mintájára utalok, mivel ez is megvolt XVII. századi költészetünkben. A declináló vers vágáns költészetbeli példái közül talán a legjellemzőbb az a strófa, melyben a casusok erőteljes erotikus jelentéstartalommal telnek meg, a megszólító, hívó vocativustól kezdve a teljes birtoklást kifejező genitivusig:

Vocativus oculos,
ablatus loculos
gerunt mulieres.
Si dativus fueris
quandocunque veneris
genitivus eris.¹⁷

A rendelkezésünkre álló további példákból kitűnik, hogy a declinációk még a katekizmus-szerkezetbe is bekerültek.¹⁸ Ez pedig elvezetne bennünket egy csak látszólag távoli problémakörhöz: a középkori világi költészetnek az egyházi költészet és liturgia által való jelentékeny meghatározottságához. Paul Lehmann számos példája – a himnuszparódiáktól a *Szent Márkák evangélium*-án keresztül az „Introibo ad altare Bacchi” kezdetű miseparódiáig – meggyőzően bizonyítja, hogy a középkori világi költészet sok tekintetben a szakrális költészet iskolájában nevelkedett. Közvetlenül a paródiákban, közvetve a formák és szerkezetek átvételén mutatkozik ez meg. Közvetlen átvé-

¹³Olga DOBIACHE-ROJDESVENSKY, *Les poésies des goliards*. Paris, 1931. 131–133. – A Walter Mapnek tulajdonított műveket Thomas WRIGHT adta ki 1841-ben és 1850-ben. Az újabb szakirodalom e művek nagy részének szerzőségét elvitatta Maaptól: Frederic James Edward RABY, *A history of Christian-Latin poetry from the beginnings to the close of the Middle Ages*. Oxford, 1953. 334., 338.; uő: *A history of secular Latin poetry in the Middle Ages*. Oxford, 1957. Vol II. 91. – ezeket az adatokat ZEMPLÉNYI Ferencnek köszönöm. Mindazonáltal túlzás lenne azt állítani, hogy Map egyáltalán nem írt verset. L. Paul LEHMANN, *Erforschung des Mittelalters*. Stuttgart, 1961. Band IV. 324 pp.; uő: *Die lateinische Vagantendichtung*. In *Mittellateinische Dichtung*. Herausg. Karl LANGOSCH. Darmstadt, 1969. 409.

¹⁴Carl FISCHER–Hugo KUHN–Günter BERNT, *Carmina Burana. Die Gedichte des Codex Buranus lateinisch und deutsch*. Zürich, München. 1974. 92–96.

¹⁵Uo. 30–32.

¹⁶Uo. 592–594. – A *Carmina Burana* szövegeinek tanulmányozása nyomán megjegyzem, hogy a Balassi-strófára emlékeztető *a4 a4 b7 c4 c4 b7 d4 d4 b7*-es strófászerkezet két esetben előfordul, az „Exultemus et cantemus canticum victoriae” és az „Urbs insignis, ad quam ignis venit annis singulis” kezdetű strófiákban. (Uo. 148.) Nyéki Vörös Mátyásnál csaknem ugyanez a szerkezet fordul elő két alkalommal, „minor” változatban: *a4 a4 b7 c4 c4 b7* (RMKT XVII/2. 95., 96. sz. TURÓCZI-TROSTLER József korábban a *Carmina Burana*-nak egy másik szövegére mutatott rá, mint a Balassi-strófa egy lehetséges előzményére.) T.-T. J.: *A Balassi-versszak eredetéhez*. In T.-T. J.: *Magyar irodalom – világirodalom*. Bp. 1961. I. 121. A kérdéshez l. HORVÁTH Iván, *i. m.* 150–151.

¹⁷Idézi Paul LEHMANN, *Die Parodie im Mittelalter*. Stuttgart, 1963. 108.

¹⁸Uo. 197–198.

telre egyébként a magyar költészetből is tudunk példákat hozni, elég, ha az 1664-es „Stabat Zrinius dolorosus” kezdetű németellenes planctusra és szertartásra vagy a száz évvel későbbi, Faludit profanizáló vénlány panaszára gondolunk: „Szűzek, ifjak sírjátok, / Rajtam szomorkodjatok . . . Hasam s faram domború . . .” stb.¹⁹

A felsorolt tipológiai azonosságok a régi magyar gúnyversek egy részének eredetét illetően természetesen csak a genetikus összefüggések bizonyító erejével lehetnek perdöntőek. A szórványos, ám annál beszédesebb filológiai adatok azt bizonyítják, hogy a vágáns költészet alighanem folyamatosan jelen volt Magyarországon a XIV. századtól kezdve.

Az Egyetemi Könyvtár egy ferences eredetű kódextörredékében – mint azt Madas Edit kimutatta – megvan Gauthier de Chatillon (egyébként a *Carmina Burana* egyik szerzője) egy preláthusokat, apátokat, prépostokat és monachusokat támadó versének egy változata (az „Ad terrorem omnium” kezdetű), melyet Nagy Lajos korában írtak le.²⁰ A Magyi-kódex két vágáns szövege a *Carmina Burana*-ból való ún. szövetségi dálnak, az Archipoeta Gyónás-ának és Hugues de Orleans egy-egy versének a változatait (kompilációját) őrzi.²¹ A Magyi-kódexben egyébként van egy latin hexametrikus sorokban írt verszet „De ebrietate”, amely a részegesek tizenkét típusát sorolja fel. A magyar szórványok (amelyek a kódexnek ezen a részén is megtalálhatók) szerint a részeges „oly aytatos”, „Istenre eszekiz”, „rwt zokat zol” vagy mindenét „elaghta”.²² A szintén XV. századi Béli-kódex a „De uxore non ducenda” egy változatát tartalmazza.²³ A XVII. században Czeglédi István fordított le vágáns strófákat (70., 75. sz.),²⁴ a középkori eredetű, a bor és víz vetélkedéséről szóló dialógusnak pedig több XVII. századi magyarországi változata ismert.²⁵

Mindezek alapján feltételezem, hogy a régi magyar gúnyvers három alaptípusa (a paszkvillus, a szatíra és a csúfoló) részben középkori vágáns hagyományra megy vissza, nemcsak a korábban má-

¹⁹A Planctus de comite Nicolao a Zrinio: VARGA Imre, *A kuruc küzdelmek költészete*. Bp. 1977. 4. sz. – A Kocsonya Mihály házasságában olvasható Faludi-paródiáról legutóbb: Faludi Ferenc, *Fortuna szekekerén okossan ül*. Kiad., bev. VARGHA Balázs. Bp. 1985. 19.

²⁰MADAS Edit, „Ad terrorem omnium”. (A középkori vágánsének egy magyarországi változata?) MKsz, 1976. 380–385. Ugyanerről: MEZEY László, *Deáksgás és Európa*. Bp. 1979. 215.

²¹KARDOS Tibor, *Deák műveltség és magyar renaissance*. Száz, 1939. 470. – A Magyi- és Béli-kódexre vonatkozóan köszönöm MADAS Edit bibliográfiai segítségét.

²²A magyar szórványokat KOVACHICH Márton György kiadásából idézem: *Formylae solennes styli*. Pesthina, 1799. XXII. Ettől némileg eltér KLEMM Antal átírása: *A pécsi Nyirkállói-kódex magyar glosszái*. Pannónia, 1937. 268.

²³A Galliphus vágáns versről: VASS József, *A Béli-kódex adalékul hazai egyetemes irodalmunk történetéhez*. Új Magyar Museum. 1853. 418.; VARJÚ Elemér, *Adatok az egri érsekmegyei könyvtár ismertetéséhez*. MKsz, 1902. 37–38.; KARDOS Tibor, *i. m.* 337., 470.; uő: *Középkori kultúra, középkori költészet*. Bp. é. n. 220–221.

²⁴A harmadik Czeglédi-fordítás: RMKT XVII/10. 22. g sz.

²⁵RMKT XVII/9. 170. sz. (Három szövegváltozat.) – XVI. századi vágáns nyom lehet – Armbrust Kristóf már említett dallamán túl – Balassi egyik nótajelzésének („Vir Monachus in mense Maio”, a „Kikeletkor, jó Pünkösd havában” kezdetű éneké) az eredetije. L. KARDOS Tibor, *i. m.* (1939) 471.; HORVÁTH Iván, *i. m.* 178.; *Gyarmati Balassi Bálint énekei*. Kiad., jegyz. KŐSZEGHY Péter, SZABÓ Géza. Bp. 1986. 47–48, 273. Közvetve talán Magyarai István egyik fordítása is (az „Eletemet nékem jó bor tartotta, azis ólt meg” kezdetű) vágáns lehet, a „Meum est propositum in taberna mori”-típusú kocsmadalok közé tartozhat. Kiadása: DÉZSI Lajos: Magyarai István irodalmi működéséhez. (Adalék a mértékes vers történetéhez.) ItK 1903. 469.

sok által utalt szemléletmód és hangulati elemek alapján, hanem poétikai szempontból is, különös tekintettel a versszerkesztésre. Ugyanakkor a negyedik alaptípus, XVII. századi szatirikus epigrammaköltészetünk az antikvitásból újjászülető humanista hagyományokat követi.²⁶

FÜGGELÉK

XVI–XVII. századi gúnyversek

XVI. század:

1. Supra agnő, szökk fel kabla = Gerézdi Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Bp. 1962. 298.
2. Apáti Ferenc: Cantilena = Uo. 215–217., 221–222.
3. Tar Benedek: Házasságrul való dicséret = RMKT XVI/2. 153–155.
4. Szkhárosi Horvát András: Emberi szerzésről = RMKT XVI/2. 227–230.
5. Adhortatio mulierum (Mastan egy ifjú megházasodott) = RMKT XVI/4. 78–80.
6. Tinódi Sebestyén: Sokféle részögösről = RMKT XVI/3. 263–269.
7. Armbrust Kristóf: Gonosz asszonyembereknek erkelcsekről való ének. = RMKT XVI/6. 22–30.
8. Tinódi Sebestyén: Az udvarbírákról és kulcsárokról = RMKT XVI/3. 315–318.
9. [Szege di] Gergely: Micsodás az fesvény ember = RMKT XVI/6. 385–388.
10. Cantio (Jer mi emlékezzünk az Luter-papokról) = RMKT XVI/7. 293–296.
11. [Selmeci vitézek pasquillusa] = Eckhardt Sándor: Végvári vitézek gúnyverse. In: Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Szerk.: Szabolcsi Bence, Bartha Dénes. Bp. 1953. 111–112.
12. Heltai Gáspár: Az asszonyok tudom, haragosznak = Heltai Gáspár: Ponciánus császár históriája. Kiad. Nemeskürty István. Bp. 1976. 159–161.
13. Csáktornyai Mátyás: Grobian. Kolozsvár, 1592. RMNy 685. sz.
14. Csáktornyai Mátyás: Régenten az romai feo asszonyoknak cifraság tilalmaról valo perlődésec az tanac előtt. Kolozsvár, 1599. RMNy 858. sz.
15. Az deákné vászna = Balassi Bálint és a 16. század költői. Kiad. Varjas Béla. Bp. 1979. II. 965–969.

XVII. század:

16. [Rimay János]: Pasquillus = RMKT XVII/1. 94. sz.
17. Nyéki Vörös Mátyás város- és falucsúfolói = RMKT XVII/2. 92. sz. (25 strófa).
18. Alia optima (Egiczer valla én életemben) = RMKT XVII/3. 18. sz.
19. Uy hirt mondok, minden reá halgasson = Uo. 42. sz. (4 változat).
20. Bánatya nincs éz világon annak = Uo. 46. sz. (3 változat).

²⁶A vágáns hagyományok magyarországi továbbélését zenetörténeti (SZABOLCSI Bence, i. m.) és nyelvtörténeti adatok is támogatják (BALÁZS János, *A goliárdtság emlékei a magyar szókincsben*. FK 1955. 97–109.; uő.: *Kába beszéd tréfaszó. Újabb adalékok mulattatóink történetéhez*, FK 1956. 267–274. Ugyanakkor – a további kutatások érdekében – nem hallgathatom el hiányérzetemet két területen. Sem a Béli-kódex (Eger, Főegyházmegei Könyvtár, U². III. 1., OSZK mikrofilm: FM1/2817), sem a Magyi-kódex (Pécs, Püspöki Könyvtár, DD. III. 18., OSZK mikrofilm: FM1/2849) szövegéből nem készült kritikai igényű szövegkiadás. Szükséges lenne továbbá fel dolgozni a XVI. századi gazdag német szatirikus és paszkvillusköltészet esetleges magyarországi hatását is.

21. Ereöss, teőkeletes aszony allatot = Uo. 59. sz.
22. Czak addig tart az aszszonynak az hiti = Uo. 60. sz.
23. . . . Mihály: Cantio alia de mulieribus (Az minap egy aszszony az többi közöt) = Uo. 101. sz.
24. Mint az uton jaro, ki ket utra tanal = Uo. 105. sz. (6 változat).
25. Qaeraela puellae nupturiensis (Szerелеm annyának, a nap leannyanak vagyok én seregébül) = Uo. 106. sz. (2 változat).
26. Czigányrul szereztetet historia = Uo. 108. sz. (3 változat).
27. Ném szollok én senkiről = Uo. 119. sz. (7 változat).
28. Lakiatok vigan, igyatok bátran, Eja = Uo. 122. sz. (3 változat).
29. Kégyes dolgot hallasz most én töllem = Uo. 129. sz.
30. Cantio alia de amore (Megh unt engem az én uram czafrangos voltomért) = Uo. 225. sz.
31. Jo lakásban az kik vadtok, vig örömben vadtok = Uo. 243. sz.
32. Ez világon, lám, mindenek tása vagyon immár = Uo. 244. sz.
33. Tunyáság az életnek jobiát meg tompittyá = Uo. 255. sz.
34. Sok ideie, miulta halgatok = Uo. 262. sz.
35. Prágai András: Oh mely nagy munkával = RMKT XVII/8. 4. sz.
36. Foktövi János: Giogito Barbeli magadat giogicziad eleb megh = Uo. 51. cc sz.
37. Foktövi János: Az venök orczaia egi, lagi zaua, rözket aiaka = Uo. 51. rr sz.
38. Foktövi János: Az fele mas tulkok möli rozzul vonzanak ekeben = Uo. 51. kkk sz.
39. Foktövi János: Jay ki vezött eze volt annak, ki iffiakat ohait = Uo. 51. ll sz.
40. Foktövi János: Ostoba Calixte meltan mast giwlöl à Papsagh = Uo. 51. uuu sz.
41. Foktövi János: Egi seregöt latek, möllet maidan ki bezellök = Uo. 51. vvv sz.
42. Pathai István: Aszony Peter nec regenten szekibe ülven = Uo. 54. sz.
43. Zvonarich Miklós: Magyar anagrammas versek = Uo. 75. sz.
44. Balog Péter: Peter Pazmanij = Uo. 76. sz.
45. Langi Mihály: Kala-vz zv-alak a kazul = Uo. 77. sz.
46. Balásfy Tamás: Az keoszegi iskola-por soce nevebeol csinalt kölcsönt fizető anagrammas versek = Uo. 78. sz. (9 anagrammás vers).
47. Pasquillus (Jo szerenczemnek mar el fordult kereke) = Uo. 79. sz.
48. Körmendi Lukács: Pasquillus = Uo. 90. sz.
49. Tükör, mely Az Asszonyoknak Görög Simonides Irásából az Caea Szigetében régen lakó Aszszonyokról iratatott = Uo. 107. sz.
50. Laskai János: Pasquillus ad proceres regni Hungariae = RMKT XVII/9. 1. sz.
51. Kismarjai Veszelin Pál: Igy legyen, igy akarom: Mit? ki mit mondhat ez ellen? = Uo. 4. b sz.
52. Kismarjai Veszelin Pál: Az Papok az harcztot szeretik most, minden hazugsag = Uo. 4. c sz.
53. Kismarjai Veszelin Pál: Legy lopo, legy tolvay, parázna legy, es rut eretnek = Uo. 4. d sz.
54. Kismarjai Veszelin Pál: Kegyes intes a papas ecclesiahhoz = Uo. 5. sz.
55. Madarász Márton: Hamis tudománt hirdetnek = Uo. 9. f sz.
56. Madarász Márton: Hadak segítik mostan a' Pápákat = Uo. 9. s sz.
57. Cantio nova palatini = Uo. 32. sz.
58. Alvinczi Péter: Az kit aszszony meg gyöz, fején lehet bu s-geosz = Uo. 39. sz.
59. [Lorántffy Zsuzsanna ellen írt gúnyvers] Hajdon Frigyládáját borjas tehén vitte = Uo. 75. sz.
60. Confessio Rakocziana (Lelkem ismereti most kezd mar furdalni) = Uo. 78. sz.
61. Ezek az mostani apro uraczkákról irot uy magyar versek = Uo. 80. sz.
62. [Pasquillus a pozsonyi országgyűlésről] Panaszos napokra jutot magyar nemzet = Uo. 93. sz.
63. Pasquillus contra Joannem Keuiczky = Uo. 107. sz.
64. [Gúnyvers a kolozsmonostori jezsuita iskoláról] Meg iffiusagomban tizen niolcz eszten-dömkor = Uo. 108. sz.
65. Pasquillus (Wincz, Borberek, Jara kinek lako haza) = Uo. 117. sz.
66. Pasquillus (Magyarok, jámborok, szómat meg halljátok) = Uo. 136. sz.

67. Fidelitas nonnullorum (Mala est militia, szűnelkül s may nélkül) = Uo. 171. sz.
68. Mond szolgálomat az egri basanak = Uo. 186. sz.
69. Pázmány Péter: Hogy ha te nem láttál magyar ÁL NIAL férfiat, ime = Uo. 609.
70. Czeglédi István: [A papok nőtlenységéről] = RMKT XVII/10. 8. sz.
71. Czeglédi István: Rhythmvok = Uo. 9. sz.
72. Czeglédi István: Sambar sohajtása = Uo. 10. sz.
73. Czeglédi István: [Luther Márton „dicsérete”] = Uo. 11. sz.
74. Czeglédi István: [Gúnyvers a mise ellen] = Uo. 16. sz.
75. Czeglédi István: A' Clerusban szorult sok féle gonoszság = Uo. 22. f sz.
76. Czeglédi István: A' pápista papnak, sokszor nem kel Mise = Uo. 22. h sz.
77. Czeglédi István: [A pilisről] = Uo. 22. i sz.
78. Miért sirsz a' hegyen Sebes? = Uo. 48. sz.
79. Lakik Husztban haszontalan nagy Redai Ferencz = Uo. 51. sz. (2 változat).
80. Matkó István: Sambár oda van már mondgyad Echo ámbár = Uo. 88. sz.
81. Kovásznai Péter: Magyar rythmusok = Uo. 97. sz.
82. Dignos digna decent (Jly szakalos csillagh támad . . .) = Uo. 103. sz.
83. Ember fogad fogadást, ag eb a' ki meg állja = Uo. 104. sz.
84. Magyar orszaghj ecclipsys (Marsalkodo nevel fénlő csaszarokrol) = Uo. 105. sz.
85. Pataki declinatio = Uo. 106. sz.
86. Gyulafi Laszlo Kende Gabornak szolgaltatya ajánllya = Uo. 107. sz.
87. Egy erdélyi feő embernek nemely irásira rövid felelet = RMKT XVII/11. 64. sz.
88. Cantio alia de Paulo-Sepesy (Sok embereket már Ur Jsten meg vert) = Uo. 65. sz.
89. Kalvjnjsta és lvtter praedikátorokrul valo úy enek (No bűdöss száýu praedikátorok) = Uo. 75. sz.
90. Szepes várallyai extasis és Epicurus Epicurával valo soliloquiája = Uo. 78. sz.
91. In malefidei accusatore m jn domini proditore (Keöz példa beszédben szokták aszt mondany) = Uo. 85. sz.
92. A szegény kevély asszonyokról és udvari pippes leányokról (Keményített ingü kevély asszonyember) = Uo. 114. sz.
93. Mostani kegyelmes urunk udvara nepenek mindeneknek külön külön nevekre irt versek (Jstvanok) = Uo. 119. sz.
94. El fordult világh sorsa (Az nagy szombat purgerek ellen) = Uo. 134. sz. (8 változat).
95. Evilág tsufollya igazak példáját = Uo. 135. sz.
96. Csinom Palko, Csinom Janko, csontos kalaberom = Uo. 142. sz.
97. Pathai Baracsi János: Táncz javallójának Isten ellen való cselekedetiért meg-pirongattatása ± Uo. 161. sz.
98. Hallottadd-e hírét az uj kiralynak = Uo. 169. sz.
99. Madách Gáspár: [Az gonoz aszoni alatrol] = RMKT XVII/12. 22. sz. (2 változat).
100. Madách Gáspár: Bendeo Panna komaromi aszoni eneke = Uo. 40. sz.
101. Balassa Bálint: [Átok] = Uo. 95. sz.
102. Kosontem okossat = Uo. 763–766.
103. Szentpáli N. Ferenc: [Speculum consuetudinis imago veritatis veritas iacet omnis] = RMKT XVII/13. 1. sz.
104. Szentpáli N. Ferenc: [Gúnyvers Teleki Mihályról] = Uo. 3. sz.
105. Vnalmas gondaim hogj farasztanak = Jankovics József: Bethlen Jánosné Váradai Borbála ellen irt pasquillus. ItK 1985. 529–532.

Összesítő adatok a függelékben közölt 105 gúnyversről, sorszámuk alapján

Ismert szerzőjű művek (50 szöveg):

2, 3, 4, 6, 7, 8, 9 (?), 12, 13, 14, 16, 17, 35, 36,, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 97, 99, 100, 101, 103, 104.

Protestáns szerző műve (60 szöveg):

3, 4, 5, 6, 8, 9 (?), 12, 13, 14, 16, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 64, 66, 67, 70, 71, 72, (73), 74, 75, 76, 77, 78 (?), 79 (?), 80, 81, 82 (?), 83 (?), 90, 91, 93 (?), 97, 99, 100, 103, 104, 105 (?).

Katolikus szerző műve (18 szöveg):

2 (?), 10, 17, 46, 48, 59, 60, 63, 69, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 98, 101, 102 (?).

Keletkezésük korában nyomtatásban megjelent művek (35 szöveg):

3, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 35, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 83 (részben kéziratos).

Idegenből fordított művek (23 szöveg):

7, 14, 24, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 49, 51, 52, 55, 56, 58, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 99.

Paszkvillusok (40 szöveg):

10, 11, 16, 47, 48, 50, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 72, 73, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 98, 101, 102, 103, 104, 105.

Szatírák (15 szöveg):

2, 4, 7, 8, 9, 13, 14, 49, 70, 74, 75, 77, 81, 95, 97.

Csúfolók (27 szöveg):

1, 3, 5, 6, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 92, 99, 100.

Epigrammák (23 szöveg; Balásfi epigrammaciklusát darabonként számolva 31 szöveg):

35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46 (9 szöveg!), 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 68, 69, 76.

A gyakrabban előforduló versformák:

a12 a12 a12 a12 (37 szöveg): 3, 10, 16, 24, 47, 50, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 80, 81, 82, 84, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 99, 100, 103, 104, 105.

Balassi-strófa (7 szöveg): 17 (a sorozat 1 strófája), 25, 35, 49, 83, 97, 102.

a11 a11 a11 a11 (4 szöveg): 8, 19, 22, 23.

distichon (10 szöveg + Balásfi ciklusa = 19 szöveg): 36, 38, 39, 41, 43, 44, 46 (9 szöveg!), 51, 53, 54, 69.

hexameter (5 szöveg): 37, 40, 42, 45, 52.

Kiéneklő szerkesztésmód (a vers egészében vagy részletében – 28 szöveg): 2, 6, 16, 18, 19, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 47, 48, 49, 50, 62, 66, 67, 78, 79, 83, 84, 86, 93, 94, 95, 103.